

Gransking

VITA OV LÍTIÐ U

Vit vita ov lítið um Alzheimers í Føroyum. Vit vita ikki, hvussu nógv hava sjúkuna, ella hví vit fáa hana. Vit vita, at heilin verður álopin, soleiðis at minnið viknar, og vit vita, at sjúkan oftari rakar kvinnur enn menn - vit vita bara ikki hví. Og inntil nú hevur ongin granskað í sjúkuni í Føroyum, men tað fer granskari Maria Skaalum Petersen at gera nakað við. Hon metir, at føroyska granskingin av sjúkuni eisini kann hava stóran áhuga úti í heimi

Eilen Anthoniussen

Útbreiðslan av Alzheimers í Føroyum er ókend, og í heila tikið vita vit lítið um sjúkuna. Hetta er eitt øki, ið er trupult at fáa greiði á, tí tøl benda á, at øll, sum eru rakt av demens, ikki koma í samband við heilsuverkið. Hagtølini hjá Demensklinikkini á Landsjúkrahúsinum vísa, at á leið 300 fólk vóru til kanningar í tíðarskeiðinum 2007-2013, meðan framrokningar í mun til grannalond okkara vísa, at hetta talið átti at ligið nærri 800 fólkum.

Og hetta er ein trupulleiki, sum man sær aðrastaðni eisini. At tað eru mong, sum eru rakt av demens, men sum ikki koma til kanningar fyri at staðfesta, um tey hava demens, sigur Maria Skaalum Petersen, ið er granskari frá Deildini fyri Arbeids- og Almannaheilsu og leiðari fyri verkætlanina.

Hon hevur sett hol á gransking, ið hevur til endamáls at siga okkum meir um sjúkuna í Føroyum, tað vil siga at finna ílegur, lívsstíls- og/ella umhvørvisorsøkir til demens í Føroyum. Granskingin verður framd í tøttum samstarvi við Demensklinikkina á Landsjúkrahúsinum og Ílegusavnið. Verkætlanin byrjaði í mai í 2015, tá ein ætlan varð lögð fyri, hvussu manna-gongdir skuldu skipast, so tey finga flest møgular luttakarar við í granskingarverkætlanina.

Vit fóru undir at bjóða

fólki at luttaka í hesari verkætlan í september í fjør. Allir persónar, sum hava fingið staðfest okkurt slag av demens, sum eru undir útgreinan fyri demens, ella har illgruni er um demens, kunnu luttaka í verkætlanini. Tey fáa eitt innbjóðingarbræv, og so taka tey støðu til, um tey ynskja at luttaka. Luttøkan umfatar eina blóðroynd, og so seti eg teimum nakrar spurningar um teirra lív, lívsstíl, familjulív, sosialt lív og onnur ting, sum kunnu vera góð ella skaðilig fyri tey í mun til tað, sum vit vita um Alzheimers sjúku. Eisini verða avvarðandi bjóðað at luttaka við einari blóðroynd og einari samrøðu við meg.

Torført at avgera

Tað er ymiskt um tey, sum játta at luttaka, hava fingið Alzheimers-diagnosuna ella um ivi er um, júst hvat slag av demens tey hava. Men í hvussu so er eru tey undir illgruna fyri at hava sjúkuna. Tey kunnu øll vera ein partur av kanninginini hjá mær, men tá eg fari í holt við viðgerðina av data, verður tað gjørt í mun til endaliga niðurstøðuna hjá psykiat-aranum, ið setur diagnosuna.

Tá vit tosa um demens og Alzheimers-sjúku, er demens tað yvirskipaða felagsheit-ið fyri ymiskar heilasjúkur. Eyðkennini fyri demens kunnu vera ymisk, og funkt-iónirnar, ið svíkja, ymiskar. Eitt nú kann minnið halda fram við at vera í lagi, men persónmenskan og sinnalag-ið kunnu broytast.

Men tey flestu, ið fáa demens, fáa tað av Alzheimers-sjúkuni. Sjúkan ger, at boðini, sum heilakyknurnar vilja senda sínamilum, ikki koma vegin fram, og til endans doyggja heilakyknurnar. Og enn vita gransk-arar ikki, hvat tað er sum ger, at heilakyknurnar doyggja, men orsøkin tykist millum annað at hava nakað við protein-folding at gera.

Maria greiðir frá, at tá heilin verður raktur av Alzheimers, síggjast sonevnd plakk á heilanum. Á skanningsmyndum vísir hetta seg sum blettir, sum ikki eiga at vera har. Hesi plakk órógva, hvussu heilin virkar. So líðandi tódnar heilin, og minnið hjá tí sjúka svinnur og svinnur.

Tað er ymiskt, hvussu sjúkan kemur til sjóndar. Stuttíðarminnið versnar, tú kanst missa orð, orientering, gloyma hvussu kranin riggar ella hvussu tú sleppur í skógvin. At lesa kann við tíðini eisini gerast trupult. Tað er ymiskt, hvat fyri eyðkenni gerast sjónlig.

Ílegur og lívsstíur

Blóðroyndin skal nýtast til umfatandi ílegukanning, sum vónandi kann siga nakað um orsøkir til Alzheimers í Føroyum. Maria greiðir frá, at Føroyar eru eitt upplagt stað til at gera slíkar kanningar, tí okkara fólkasamanseting er so einsháttað. Føroyar eru eitt homogent samfelag, sum merkir, at vit 50.000 føroyingar stava

frá fáum einstaklingum í 1800-talinum. Tað merkir, at arbeiðið við at kanna ílegur og aðrar faktorar hjá okkum er lættari enn í størri og meir samansettum samfeløgum.

So hava vit eisini Ættarbandsskránna, sum letur upp fyri møguleikanum at kanna, um og hvussu fólk, sum eru rakt av demens, eru skyld. So eg meti, at vit hava serliga góðar møguleikar fyri at eyðmerkja genetiskar og aðrar orsøkir, sum hava samband við demens. Her eru færri variantar í spæl, og tí kunnu vit lættari skilja tað frá, sum ikki er skaðiligt.

Tað eru bert nakrar heilt fáar broytingar í ílegunum, sum kunnu hava við sær, at tú við vissu fært Alzheimers, og hesar koma rættiliga sjáldan fyri. Men tað finnst ílegubroytingar, sum økja um vandan at fáa hesa sjúkuna. Síðani koma lívsstílsvágarnir. Alzheimers kemur undir tað, man kallar eina multifaktorella sjúku. Tað vil siga, at tað ikki bara er ein frágreiðing uppá sjúkuna, men allarhelst eru tað fleiri ymiskir vágur í spæl. Ein ílegukanning kann altso ikki greina alla søguna.

Flestu tilburðir av demens tykjast ikki at vera arvaligir, men í summum førum hava ílegur mest sannlíkt ein leiklut, eisini hóast demens ikki kemur ofta fyri í familjuni.

Mín varhugi er, at demens er meir arvalig enn Parkinson, sum eg eisini granski í, men møguliga er tann illgrunin grundaður á, at titt-

leikin av Alzheimers er størri enn Parkinson. Vit bjóða eisini avvarðandi við í hesa kanning, serliga í teimum førum, har fleiri í familjuni eru rakt. Við tað at vit kanna nøkur fólk úr somu familju, har nøkur eru frísk og onnur sjúk, kunnu vit leita meir miðvíst eftir, hvar feilurin man goyma seg, tí fólk, sum eru í familju, deila stóran part av teirra ílegum.

Bingo og sunnan kost

Umfatandi kanningar av Alzheimers vísa, at kvinnur eru í størri vanda fyri at fáa Alzheimers enn menn. 70 prosent av øllum demens-tilburðum stava frá Alzheimers, og hagtøl vísa, at sum 65-ára gomul kunnu vit rokna við, at 13 prosent av okkum fáa sjúkuna, og tá vit gerast 85, er talið hækkað til 45 prosent.

Jú eldri tú ert, jú størri

er kjansurin er fyri at fáa Alzheimers. Soleiðis er við fleiri sjúkum, og aldur er størsti vágafaktorur fyri demens. Aðrir vágafaktorar eru ávísar ílegubroytingar. Men tað er ikki sikkurt, at tú fært sjúkuna, fyri tí um tú hevur eina ílegusamanseting, sum bendir á tað. Vit vita snøgt sagt ov lítið um sjúkuna, og tí fáa luttakararnir ikki afturmelding um teirra genetisku úrslit í hesi kanninginini. Um ein persónur ynskir at kanna, um ílegur eru orsøk til demens-tilburðir í hansara familju, má hann ráðføra seg við Demensklinikkina, um grundarlag er fyri genetiskari útgreinan.

Fólk kunnu eisini vera bangin fyri at fáa ov nógv at vita. Alzheimers er jú ein sjúka, sum ikki kann lekjast. Tað finst eingin lekjandi heilivágur móti Alzheimers,